

УДК 347.4

ПРО РЕАЛІЗАЦІЮ ВИДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ ДОГОВІРНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Сергій ПУЧКОВСЬКИЙ,

аспірант кафедри цивільного права № 2

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена питанню дослідження видів забезпечення виконання зобов'язання як правових наслідків порушення договору та способів захисту порушених прав кредитора у договорному зобов'язанні. Автор висловлюється думка про доповнення відкритого переліку правових наслідків порушення зобов'язання, закріпленого законодавцем у ст. 611 Цивільного кодексу України, такими правовими наслідками порушення договорного зобов'язання, як реалізація видів забезпечення виконання зобов'язання. До останніх автор відносить: сплату неустойки, втрату завдатку, звернення стягнення на заставлене або притримуване майно, виконання поручителем та гарантом вимоги кредитора щодо сплати грошової суми у разі порушення боржником договору, забезпеченого порукою чи гарантією тощо.

Ключові слова: види забезпечення виконання зобов'язання, способи захисту прав кредитора, правові наслідки порушення договору.

ON THE REALIZATION OF THE TYPES OF ENSURING AS THE LEGAL CONSEQUENCES OF A CONTRACTUAL OBLIGATION VIOLATION

Serhii PUCHKOVSKYI,

Postgraduate Student of the Department of Civil Law No 2
of Yaroslav Mudryi National Law University

SUMMARY

The article is devoted to the problem of the investigation of the types of ensuring implementation of obligation as the legal consequences of a contract violation and ways of protection of a creditor's violated rights in a contractual obligation. The author expresses the view on the addition to the open enumeration of legal consequences of an obligation violation, secured by the legislator in Art. 611 of the Civil Code of Ukraine, such legal consequences of a contractual obligation violation as the realization of the types of ensuring implementation of obligation. To the latter the author attributes: payment of a penalty, loss of deposit, foreclosure of a mortgaged or retained property, fulfillment by a surety and guarantor of a creditor's claim for payment of a sum of money in case of violation by the debtor of the agreement secured by a surety or guarantee and so on.

Key words: types of ensuring implementation of obligation, ways of protecting the creditor's rights, legal consequences of a contract violation.

Порушення боржником зобов'язання (його невиконання або неналежне виконання) негативно відбивається на цивільному обороті і є підставою реалізації іншою стороною свого порушеного права на захист. Правопорушник має відчувати негативну реакцію на свою протиправну поведінку. З цієї метою український законодавець у ст. 611 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК) [1] закріплює правові наслідки порушення зобов'язання, до яких віднесені: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди. З огляду на відкритий перелік правових наслідків порушення зобов'язання, наведених у ч. 1 ст. 611 ЦК, договором або законом можуть встановлюватися інші наслідки. Враховуючи, що правові наслідки порушення зобов'язання за своєю юридичною природою є засобами (мірами) захисту [2, с. 476], вважаємо, що до останніх можуть бути віднесені і види забезпечення виконання зобов'язання, реалізація яких здійснюється кредитором виключно у разі порушення боржником забезпеченого договору.

Питаннями захисту порушених прав кредитора у договорному зобов'язанні займалися такі вчені, як: Л.М. Баранова, Т.В. Боднар, М.І. Брагінський, В.В. Віт-

рянський, І.В. Венедіктова, Т.Є. Каудиров, Ю.Ю. Попов, І.Й. Пучковська, А.В. Черних, А.Г. Ярема, О.Г. Комісарова, В.П. Грибанов, М.С. Карпов та багато інших дослідників. На нашу думку, заслуговують на увагу погляди тих науковців, які розглядають право кредитора на реалізацію конкретного виду забезпечення виконання зобов'язання як певного способу захисту, встановленого договором або законом [3, с.4]. Отже, розглянемо, як проявляють себе види забезпечення у разі порушення боржником забезпеченого зобов'язання.

Якщо проаналізувати дефініції видів забезпечення виконання зобов'язання, що знайшли закріплення в положеннях ЦК, то привертає до себе увагу захисне призначення останніх. Очевидно, що види забезпечення починають «працювати» виключно у разі порушення зобов'язання боржником; вони пристосовані для захисту порушених прав кредитора. Подивимось на захисний «механізм» кожного з них.

Зокрема, неустойка – грошова сума або інше майно (рухоме та нерухоме), які боржник має передати кредиторові у разі порушення боржником зобов'язання (ст. 549 ЦК). Неустойка застосовується виключно у разі порушення договорного зобов'язання. Неустойка захищає кредитора властивим цивільно-правовий відповідальності способом – шляхом покладення на порушника (боржника)

обов'язку сплатити певну грошову суму або передати певне майно на користь кредитора.

Різновидами неустойки виступають штраф та пеня. Штрафом визнається неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання. Отже, на відміну від штрафу, пенею забезпечується своєчасне виконання грошового зобов'язання.

Неустойка, по-перше, стягується тільки за факт винного порушення зобов'язання [4, с. 284] і кредитор не має права на її стягнення в разі, якщо боржник не відповідає за порушення зобов'язання, тобто коли він звільняється від відповідальності за порушення основного зобов'язання (ч. 3 ст. 550 ЦК та ст. 617 ЦК); по-друге, сплата неустойки не звільняє боржника від виконання зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено законом або договором (ч. 1 ст. 622 ЦК); по-третє, суд може зменшити розмір неустойки, якщо вона є надмірно великою, зокрема, якщо розмір неустойки значно перевищує розмір завдань збитків та за наявності інших обставин, які мають істотне значення (ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін за зобов'язанням, тощо), але не виключити повністю її стягнення.

Отже, під час встановлення сторонами договірних відносин неустойки боржник приймає на себе обов'язок на випадок порушення зобов'язання передати певну грошову суму або певне майно. Однак під час укладення договору жодна грошова сума або майно кредиторів не передається. У разі ж порушення основного зобов'язання боржником кредитор має право на стягнення неустойки. Але якщо боржник не виконує свій обов'язок сплатити неустойку, то кредитор вправі вимагати виконання основного зобов'язання і сплати неустойки, хоча часто не має можливості реалізувати ці права [5, с. 85].

Виключно у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, поручитель разом із боржником (за його солідарної відповідальності) або самостійно (за субсидіарної відповідальності) має сплатити на вимогу кредитора суму основного боргу, проценти, неустойку, відшкодувати збитки (ст. 554 ЦК). Порука означає, що у разі порушення боржником зобов'язання, нею забезпеченого, майнові інтереси кредитора задовольняються поручителем. Кредитор у особи поручителя фактично отримує додаткового боржника, до якого може пред'явити вимогу в обсязі всіх невиконаних боржником зобов'язань.

Після укладення договору поруки у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель, за загальним правилом, відповідають перед кредитором як солідарні боржники, що означає можливість для кредитора заявляти вимоги до боржника або до поручителя, до боржника і поручителя одночасно. У разі ж встановлення сторонами у договорі поруки субсидіарної відповідальності поручителя перед кредитором (ч. 1 ст. 554 ЦК) до пред'явлення вимоги поручителю кредитор має пред'явити вимогу до основного боржника і лише, якщо останній відмовиться її задовольнити або кредитор не одержить у розумний строк відповіді на пред'явлену вимогу, він може пред'явити вимогу в повному обсязі до поручителя.

Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків (ч. 2 ст. 554 ЦК), тобто несе повну відповідальність за боржника. За домовленістю сторін обсяг відповідальності поручителя може бути зменшений [2, с. 277].

У разі повного виконання поручителем зобов'язання, забезпеченого порукою, всі права кредитора переходять

до поручителя. У разі часткового виконання поручителем забезпеченого порукою зобов'язання до поручителя права кредитора переходять у відповідній частці. Вимагати виконання від поручителя його обов'язку кредитор може лише протягом строку дії поруки. Підстави припинення поруки закріплені законодавцем у ст. 559 ЦК.

У разі застосування сторонами договірних відносин гарантії гарант зобов'язаний сплатити кредиторів грошову суму відповідно до умов гарантії тільки у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією (ст. 563 ЦК).

Гарантія, на відміну від поруки, являє собою односторонній правочин, зміст якого становить обов'язок гаранта сплатити кредиторів (бенефіціару) грошову суму відповідно до умов гарантії у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією. Вчиняючи таку дію, гарант виконує грошове зобов'язання боржника перед кредитором повністю або в певній частині (але не більше суми, на яку видано гарантію) відповідно до умов гарантії. Згідно з ч. 1 ст. 566 ЦК, обсяг відповідальності гаранта перед кредитором за порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, обмежується сплатою суми, на яку її видано.

Гарант, сплативши кредиторів грошову суму відповідно до умов гарантії, має право на зворотну вимогу (регрес) до боржника в межах суми, сплаченої ним кредиторів за гарантією (ст. 569 ЦК).

Зобов'язання гаранта перед кредитором припиняється у разі: сплати кредиторів суми, на яку видано гарантію; закінчення строку дії гарантії; відмови кредитора від своїх прав за гарантією через повернення її гарантові або шляхом подання гаранту письмової заяви про звільнення його від обов'язків за гарантією (ст. 568 ЦК).

Завдаток залишається у кредитора, якщо порушення зобов'язання сталося з вини боржника. Якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, він зобов'язаний повернути боржникові завдаток та додатково сплатити суму у розмірі завдатку або його вартості (ст. 571 ЦК).

На відміну від інших видів забезпечення, які встановлюються на вимогу кредитора з метою його захисту у разі порушення зобов'язання боржником, передана боржником кредиторів як завдаток грошова сума або рухоме майно забезпечує захист як кредитора у разі порушення договору боржником (боржник втрачає завдаток у разі порушення зобов'язання), так і боржника (кредитор має повернути боржнику завдаток та додатково сплатити суму у розмірі завдатку або його вартості у разі порушення зобов'язання).

Через заставу кредитор має право у разі невиконання боржником зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна (ст. 572 ЦК). Згідно з ч. 2 ст. 589 ЦК застанва забезпечує вимоги кредитора-заставодержателя у повному обсязі, що визначається на момент фактичного задоволення, включаючи сплату процентів, неустойки, відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, необхідних витрат на утримання заставленого майна, а також витрат, понесених у зв'язку з пред'явленням вимоги, якщо інше не встановлено договором.

Захисна сутність застави полягає в тому, що, по-перше, боржником або майновим поручителем виділяється певне майно, на яке у разі порушення боржником зобов'язання кредитор може звернути стягнення; і по-друге, кредитор-заставодержателю надається можливість задовольнити свої вимоги переважно перед іншими кредиторами боржника. Захист порушених прав кредитора завдяки заставі виділяється своєю надійністю з огляду на речовий характер останньої. Вартість заставленого майна, як правило, перевищує розмір боргу за забезпеченим заставою

зобов'язанням. Застраховавши заставлене майно на випадок його загибелі, кредитор може бути впевнений, що у разі порушення боржником свого обов'язку за забезпеченням заставою договором він отримає виконання за рахунок заставленого майна, а також зможе стягнути неустойку, відшкодувати збитки, викликані реалізацією такого способу захисту.

У разі порушення боржником забезпеченого заставою зобов'язання кредитор ініціює звернення стягнення на заставлене майно. Звернення стягнення на заставлене майно здійснюється на підставі рішення суду або виконавчого напису нотаріуса, а також у позасудовому порядку згідно із Законом України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» [6] стосовно рухомого майна та Законом України «Про іпотеку» [7] щодо майна нерухомого.

Згідно з положенням ст. 594 ЦК, кредитору у разі невиконання боржником зобов'язання надається право притримати у себе річ боржника до виконання боржником зобов'язання.

На той випадок, якщо притримання речі не забезпечить стимулюючого ефекту на боржника, законодавець у ст. 597 ЦК надає право кредитору задовольнити свої вимоги з вартості речі, яка притримується за правилами, передбаченими для застави. Таке законодавче врегулювання відносин за притриманням свідчить про наявність у кредитора двох правомочностей – права притримувати річ до моменту виконання боржником зобов'язання і права задовольнити свої вимоги за рахунок цієї речі в разі невиконання зобов'язання. У сучасній літературі з приводу названих правомочностей кредитора триває дискусія щодо природи права притримання. Одні дослідники вважають притримання мірою оперативного впливу [8, с. 104–132], інші – видом забезпечення виконання зобов'язання [9, с. 144; 10, с. 59–64]. Висловлено й думку про існування самостійних способів захисту: права кредитора притримувати річ боржника (ст. 594 ЦК), що є мірою оперативного впливу, та задовольнити свою вимогу за рахунок звернення стягнення на притриману річ (ст. 597 ЦК) – вид забезпечення виконання зобов'язання [11, с. 6]. При цьому безспірним є те, що виникнення права притримання у кредитора зумовлене виключно порушенням зобов'язання боржником. А його реалізація кредитором здійснюється з метою захисту порушених прав.

Як бачимо, формулювання щодо кожного з видів забезпечення виконання зобов'язань законодавцем використані різні, але їх об'єднує те, що реалізація певного забезпечення пов'язується з порушенням забезпеченого договору і здійснюється в інтересах кредитора. Всі види забезпечення виконання зобов'язання встановлюються з метою стимулювати боржника до належного виконання забезпеченого ними зобов'язання, і пристосовані захистити кредитора, якщо зобов'язання все ж таки буде порушене боржником. Усі види забезпечення встановлюються сторонами договірних відносин на вимогу кредитора, в його інтересах, і надають останньому право на захист у встановлений сторонами чи передбачений законом спосіб – звернути стягнення на заставлене чи притримане майно, вимагати на свою користь виконання обов'язку зі сплати певної грошової суми поручителем чи гарантом тощо. Не викликає сумнівів те, що кожен із видів забезпечення виконання зобов'язання встановлюється законом або договором не лише з метою стимулювання боржника

до належного виконання зобов'язання, а й забезпечити захист порушених прав кредитора у разі, якщо порушення забезпеченого зобов'язання матиме місце. Саме останнє і дає змогу визнавати реалізацію видів забезпечення кредитором, що може мати місце виключно у разі порушення боржником забезпеченого договору, способами захисту прав кредитора у договірних зобов'язаннях, а отже, правовими наслідками порушення договірних зобов'язання. На користь висловленої думки свідчить те, що захист порушених прав кредитора відбувається виключно за рахунок боржника як порушника. Саме на боржника покладаються негативні правові наслідки порушення договору. Покладаються або безпосередньо – у разі сплати неустойки чи втрати завдатку, звернення стягнення на його майно у разі застави та притримання, чи опосередковано – у разі виконання боржником регресної вимоги поручителя або гаранта після сплати ними грошових сум кредитору на виконання договору поруки чи за гарантією.

Список використаної літератури:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
2. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 7: Загальні положення про зобов'язання та договір / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, 2012. 736 с.
3. Пучковська І.Й. Теоретичні проблеми забезпечення зобов'язань : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2018. 42 с.
4. Цивільне право України : підручник: У 2-х т. Т. 1. Київ, 2004. 480 с.
5. Пучковський С.В. Неустойка та її стягнення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. № 6. С. 84–87.
6. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень : Закон України від 18.11.2003 № 1255-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 11. Ст. 140.
7. Про іпотеку : Закон України від 5 червня 2003 р. № 898-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 38. Ст. 313.
8. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва, 2000. 411 с.
9. Сарбаш С.В. Право удержания как способ обеспечения исполнения обязательств. Изд. 2-е, испр. Москва, 2003. 251 с.
10. Єфімов О., Гулик А. Забезпечення виконання зобов'язань. *Бухгалтерія*. 2004. № 44. С. 59–64.
11. Пучковська І.Й. Теоретичні проблеми забезпечення зобов'язань : монографія. Харків, 2017. 472 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Пучковський Сергій Віталійович – аспірант кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Puchkovskiy Serhii Vitaliiyovich – Postgraduate Student of the Department of Civil Law No 2 of Yaroslav Mudryi National Law University

v7614987meta@meta.ua